

anyanemzettel. Az pedig nem más, mint történelmileg sokféle elemből gyúrt nyelvi, kulturális egység, még ha egyes részei más-más államban más-más többségekkel és kisebbségekkel élnek is együtt.

Olyan nehéz talán a köznapi használatban egymásba mosódó fogalmak értelmi szétszedése és újra összerakása? A más nemzetállamokban átélt kisebbségi idők erre a tisztázásra serkentettek: etnikum és nemzet, nemzetállam és nemzetiségi önkormányzat, nemzetrészt és anyanemzet, állampolgárság és népek együttélése, régió és kontinentális integráció külön-külön veendő és újra egymáshoz viszonyítható, mindent logikusan helyére téve.

Mit várunk Szárszótól?

Ha számításra vesszük a kisebbségi tapasztalatokat, úgy egyetemes nemzeti szinten – tehát a nyilvánvalóan egyezsége törekvő szárszói értekezleten – elvárhatjuk egy korszerű magyar történelmi tudat kibontását minden részre, államilag más-más hovatartozásra kiterjedő teljességben, s ennek reális egyeztetését az illető államokban élő más nemzetiségűek hasonló önrendelkezésével. A magyarság az államrendet mindenütt mással igazságosan megosztó nemzetrészek összessége. Saját történelmi folytatódása többszörösen önazonos, hivatásának vallva mindenütt a másokkal való egymásra találás humánumát. Ezért érdemes magyarnak lennünk.

A mai káoszban fogalmazzuk meg újra az értelmiség népszolgálati szerepét a pusztán etnikumból teljes nemzetté válás folyamatában. Tisztázzuk bárhol – tehát Magyarországon is – a más nemzetiségűekkel való együttműködést a parlamentáris demokrácia függvényében és az európai közösség fejlődésiránya szerint. De ott lesznek-e Szárszón meghívottakként a magyarországi német, román, zsidó, szláv és roma népközösségek képviselői? Példát kell adnunk újra a környező nagyvilágnak emberségre úgy, mint a vallásszabadságot törvényesítő 1568-as tordai országgyűlés vagy az első európai nemzetiségi törvényt megszavazó szegedi országgyűlés 1849-ben.

Szellemben merjünk nagyok lenni.

PÉTER LÁSZLÓ

A világ így megyen

*A már negyedszázada hiányzó
Vajda László emlékének*

Történt, hogy egy januári szombaton abban az – orvosprofesszorokból, irodalomtörténészekből, újságírókból és egyéb kasza-, kapakerülőkből álló – kisdud társaságban, amely heti összejöveteleinek napjáról magát *szombatosnak* nevezi, azt kérdezte tőlem hajdani tanítványom, barátom, Horváth Dezső: miért írta novellájának címében Móra Ferenc, hogy „a világ így megyen”; miért nem írta félegyházi vagy szegedi nyelven úgy, hogy a világ így megy vagy kivált: így mén.

Arra rögtön meg tudtam felelni, hogy ez a cím – pontosabban alcím – nem lehet Móra leleménye, hanem valami idézet, mégpedig olyantól, aki az észak-kelet-magyarországi nyelvjárást beszélte. Jól emlékeztem, emlékezem Veres Péter nyelvjárási ízű

előszavára, meg arra a híres, sokat idézett mondására, amelyben a realista irodalom alapelvét fogalmazta meg: az írónak az életet kell ábrázolnia, „amint jön a tegnaptól, és *megyen* a holnapba”.

Megígértem, hogy kinyomozom a forrást. Gyanúm szerint a régi magyar irodalom valamely művelőjének életművében kell kereskednünk. Azonnal meg is kérdeztem tanszéki kollégáimat, az *Új magyar irodalmi lexikon* szerkesztőségében korszak szerint illetékes munkatársaimat. Mindenki megígérte, mihelyt rátalál, szól.

Március elején Szolnokon tartotta a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tanácskozását *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* címmel. Bessenyei Györgynek ez az ifjúkori költeménye nyitja meg Tiszánknak a magyar költészetbeli tükröződését. Magam is előadtam *Juhász Gyula „szent folyója”* címmel.

Utána kaptam az irodalomtörténeti társaság elnökének, Kovács Sándor Ivánnak képeslapját: Bessenyei körül szemlélődve talált rá a keresett idézetre, mégpedig ugyan-csak címben: *A bihari remete vagy a világ így megyen*.

Azonnal kézbe vettem Bessenyei György *Összes munkáinak* kritikai kiadásából az 1986-ban megjelent Prózai munkák 1802–1804 című kötetet. Benne *A bihari remete*, a keresett alcímmel. Ám kezdettől azt is sejtettem, hogy Bessenyei sem lehet a végső forrás: valahol az antikvitásban, a görög–latin irodalomban, bölcséletben véltem eredetét. Csodálkoztam, hogy a kritikai kiadás szerkesztője, Bessenyei életművének ma legkiválóbb ismerője, Kókay György erről a kritikai kiadásban nem szól. Azonnal telefaxot küldtem neki: mit tud a mondás eredetéről. Az Irodalomtudományi Intézet faxa éppen fölmondta a szolgálatot, így hagyományos, bélyeges borítékban kaptam választ: Bessenyei forrása bizonyára Voltaire *Le monde comme il va* című elbeszélése lehetett. Szó szerinti fordításban: *A világ, amint megy*; szabadabban: *így megy a világ; ilyen a világ*. Bessenyei izes, velejéig magyar és kelet-magyarországi nyelven: *a világ így megyen*.

A kör bezárult. A forrás ismeretével sok minden megvilágosodott előttem. Erről szeretnék számot adni.

Le monde comme il va, 1748

Voltaire összes regényei és elbeszélései magyarul 1965-ben jelentek meg. A szóban forgó elbeszélést Benedek Marcell fordította. Ha tudta volna, hogy Voltaire címét Bessenyei milyen gyönyörűséges szavakkal ültette át magyarra, bizonyára nem ezzel a szürke, prózai címmel tolmácsolja nyelvünkön, hogy – *A világ sora*.

Voltaire-nek ez az írása a szó magyar etimológiájának megfelelően elbeszélés. Az író *elbeszéli* a történeteket; alig van benne párbeszéd, annál több a bölcselkedés; ma úgy mondanók: politológiai esszé.

Alcíme is van: *Vision de Babouc*. A magyar változatban *Babuk látomása*. Sőt ott még egy harmadik cím is: *Écrite par lui-même*. Szó szerint: saját maga által leírva. Benedek Marcell ezt így adta vissza: *Saját előadásában*.

Minden irodalomban, az Odüsszeiától Gulliverig, de a fölvilágosodás koriban különösen kedvelt alaphelyzet az utazóé: Fenelon *Telemaque*-ja, Montesquieu *Perzsa levelei*, Voltaire *Candide*-ja és L'ingénu-je is ezen épül föl. A szkíta Babukot a világon uralkodó szellemek egyike, akire a Magas-Ázsia van rábízva, Ituriel, megbízta, látogasson el Perszopoliszba, és jelentse neki: a hinduk és perzsák viszálykodásának helyszíni szemlélőből milyen következtetést vonjon le; megleckéztesse-e, eltörölje-e a föld színéről Perszopoliszt. Az idézett Voltaire-kötet utószavában Lakits Pál az elbeszélésben

némiképpen a biblia képtelenségeire tett rosszmájú célzásokat lát, sőt magát a mesét is bibliai történet paródiájának tartja. Talán az ázsiai „területfelelős” nevében (Ituri-el) szintén az ismert arkangyalok nevének parafrázisát ismerhetjük föl.

Érdekesebb azonban Babuk tanulságainak folytonos ellenpontozása. Az elbeszélés úgy van fölépítve, hogy e különös „ENSZ-megfigyelő” folyton két véglet között hullámkodik; ingadozik a fölháborodott elítélés és az emberi gyarlóságot megértő („a világ így megyen”) megbocsátás között. Először azon botránkozott meg, hogy az indusok és a perzsák ölik egymást, anélkül, hogy tudnák, miért. Kérdésére az indus katona azt válaszolta: nem az ő dolga. „Az a foglalkozásom, hogy vagy én ölok, vagy engem ölnek – ebből élek, nem érdekel, kit szolgálók.” A kapitány, akihez a közkatona irányította, szintén tovább küldte: neki semmi köze hozzá. Végül egy tábornok árulta el neki, hogy a népek azért ölik egymást, mert a perzsa főkirály egyik feleségének eunuchja összeveszett az indus főkirály egyik ajtónállójával. Valami jövedelemről volt szó, amelynek az értéke egy Dárius-aranynak a harmincada lehetett.

Napjainkban óhatatlanul Boszniára, Karabahra, Afganisztánra gondolunk, olvasva Voltaire gúnyos tanulságát: „Az emberek hullnak, városok dőlnek romba, hamvadnak el, pusztulnak ki, szenved az egész világ, és fokozódik a gyűlölet. A két főminiszter pedig folyvást bizonygatja, hogy ők csak az emberiség boldogulásán fáradoznak; minden bizonygatásra egy földült város vagy egy kifosztott tartomány a válasz.”

Perszeopolisz pusztulásra van ítélve – vonta le a következtetést Babuk. Átmenve az indus táborba, ugyanolyan borzalmakat talált. Ámde ugyanakkor annyit hallott hőstettekéről, nagylelkű és emberséges cselekedeteikről, hogy végül csodálkozva és elragadtatással kiáltott föl:

– Érthetetlen, emberek, honnan tudtok ennyi hitványságot és nagyságot, erényt és bűnt magatokban egyesíteni?

Majd amint megkötötték a békét, s boldogságot ígértek az elvázott népeknek, Babuk megbocsátott a gyilkosoknak.

S ugyanígy hánykódott ítéleteiben az ezután tapasztaltak közepett is. Nyilván a keresztény gyakorlatra célzott, amikor fölháborodott azon, hogy Perszeopolisz templomaiban halottakat temetnek. A bírói tisztségeket tapasztalatlan fiatalok pénzért veszik.

Amint éppen méltatlankodva jegyezte föl noteszába, hogy egy kereskedő négyszeres áron adott el neki valami csecsebecsét, megjelent a kereskedő, mert visszahozta Babuknak pultján felejtett erszényét. Szóra szó, és őszintén bevallotta, hogy a vásárolt árut nem négyszeres, hanem tízszeres áron adta el neki. Meg is okolta, miért: „az ilyen hiábavalóságok árát az emberek változó szeszélye szabja meg; ez a szeszély élteti száz munkásomat, ebből szereztem szép házat, kényelmes fogatot, lovakat; ez ösztönzi az ipart, tartja fenn az ízlést, a forgalmat és a bőséget. A szomszédos nemzeteknek ugyanezeket az apróságokat drágábban adom, mint önnek, s épp ezzel használok a birodalomnak.”

A kapitalizmusnak emez apológiája, jellemzően Voltaire-re, meggyőzte Babukot: kihúzta jegyzetkönyvéből a kereskedőt...

Hasonlóan kétközben volt ezután is. Voltaire a maga egyházellenes nézeteit adja Babuk tollára, amint a mágusokról – papokról, szerzetesekről – mondatja el tanulságait. A mágusok bűnről és erényről közhelyeket fecsegnek. A főmágus százezer tallér évi jövedelmet élvez – szegénységi fogadalma fejében, és nagy hatalmat alázatossági fogadalma értelmében. Minden csoportjuk – Voltaire nyilván a szerzetesrendekre gondolt – azt követelte, hogy őket tartsák meg, a többieket töröljék el. „Babuk elször-

nyedt ezeknek az embereknek az őrültségén, akik oly nagyra vannak bölcsességükkel; azoknak fondorlatain, akik lemondtak a világról; azoknak gőgös becsvágyán és irigységén, akik alázatosságot és önzetlenséget hirdetnek; s arra következtetett, hogy Iturielnek jó oka lehet eltörölni ezt az egész fajzatot."

Ámde utána találkozott néhány valóban bölcs és emberséges írástudóval, s megint meg kellett változtatnia álláspontját. Olyanformán állhat a dolog, vélte, mint Perszeopolisz épületeivel: egy részüket szánalomra méltónak találta, más részük bámulatba ejtette. Föltűnő azonban, hogy míg a fonákságokat, bűnöket Voltaire részletesen mutatja be, a hőstettek, érdemek mibenlétéről csak általánosságokat mond. Ezért a mérleg az olvasóban nem áll meg középtűt, hanem a botrányos és bűnös tettek felé billen. Mintha Voltaire-ben az elvi eltökéltség erőltetné az egyensúlyt, de erről maga sem volt egészen meggyőződve.

Fölháborodott Babuk azon, hogy az előkelő nők és férfiak szemérmetlen nyíltsággal tartanak szeretőt. Ám mikor a miniszternél találkozott az őt vendégül látó, szeretőt tartó nővel, aki férjének érdekében szenvedélyes hévvel és sikerrel instanciázott a miniszternél, érvelése őt is megbocsátásra készítette. Úgymond a kikapós hölgy: "Tudja meg, hogy férjem a legjobb barátom a világon, bármit fölláldoznék érte, kivéve a szeretőtmet; ugyanígy ő is értem, csak a szeretőjét nem. Szeretném, ha megismerkednék vele, mert bájos, szellemes asszony, s a legnagyobb jellem; ma este együtt vacsorázunk, férjemmel meg az én kis mágusommal. Jöjjön el, ossza meg örömeinket."

Babuk a város legjobb szobrászaival kis szobrot öntetett minden fém ötvözetéből, földből, drágakőből, kavicsból. Jelentéstételekor átnyújtotta Iturielnek:

– Eltörné ezt a szép szobrot – kérdezte –, mert nem csupa arany és gyémánt?

Ituriel megértette Babuk metaforáját. Nem büntette meg Perszeopoliszt, hanem belenyugodott a történetekbe, mert mint mondta: *ha nincs is minden jól, minden tűrhető*. "Le monde comme il va"; "a világ így megyen".

A bihari remete, 1804

Bessenyei Bécsből 1782-ben tért haza Szabolcsba, a szülői házba, Bercelre, majd három év múlva bihari birtokaira vonult vissza. Előbb a Fekete-Körös partján, Fekete-tóton, 1787-től a Berettyó partján, Pusztakovácsiban, a mai Bakonszegen gazdálkodott, gondolkodott és írt. Néhány évig részt vett a megyei közéletben, de 1795-től remeteségbe húzódott.

1804 tavaszán írta meg bölcséletének összefoglalását, *A bihari remete vagy a világ így megyen* című értekezését. Utószavában, írásának végéhez illesztett *Jegyzésében* adja e mű keletkezésének magyarázatát. Egy általános okot és egy élményt nevez meg. Némi büszkeség is kiolvasható soráiból, amikor arra utal, hogy egész életének summáját annak tudatában adja elő: magyar nyelven filozófiát előtte még senki sem művelt. "Adós voltam még e kis munkával az ország nyelvének. Soha magyarul nyomtatott írással, még ily formában okoskodni nem kívántak. Egész életemnek olvasása, tapasztalása, gondolkozása és érzése állították öszve e kis munkát. Rendiben látva és olvasva rajta menni most már könnyű. De engem, valamit még írtam, soha annyira, mint ez, meg nem szorongatott."

A megírásra egy furcsa élmény ösztönözte. Nagyváradon a törvényszéken a rabok látványa döbbsentette meg. "Ezen emberi kép alatt élő fenevadak rémítő bűneiket vasban vonszolván előttem, azon kezdtem elmélkedni, hogy közttem s köztök a kü-

lönbséget mi teszi? Természet, ország törvénye; vallás, lelkiismeretnek igazsága; emberiség, becsület, szánakozás, mely dolgoknak ezen emberfenevadokban semmi nyomok* nem találtatott, fejemben mind összezavarodtak. Százszor voltam törvénytiszteken, soha rajtam ez így meg nem esett. Gondolattenger áradt fejemre. Lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem írtam. Megvan; megkönnyebbültem, és továbbá belőlök egy ok se fordul meg fejemben."

Kiírta tehát magából a kényszerítő gondolatokat, gondokat. A bihari remete, kezdi fejtegetését, egy évtized után barlangjából kikél, és a havas tetejére megy, szétnéz a Körösök fölött. Ennyiben itt is az *utazó* alaphelyzete a kiindulás, jóllehet, az út csak képzeletbeli – ahogy nyilván Babuké is, hiszen alcíme szerint *látomása*. Bessenyei később el is ejti ezt a fonalat. Egyszer hozza még csak elő: remetéje eltökéli, hogy falusi pappá lesz. A valóságban természetesen erről szó sem volt.

Előbb a szabad akaratról elmélkedik, s protestáns származása ellenére a katolikus nézet mellett tart ki: „Valahol élet van, ott akaratnak is kell lenni; és ahol akarat nincs, ott élet nem tanáltatik.” Utána a lelkiismeret, az érzés, a szánakozás, az igazság kérdéseit boncolgatja. Az emberi természetben rejlő gyarlóságot így jellemzi:

„Minden ember érzi, hogy az élete ellen elkövetett gyilkosság és erőszak lelkiismeret ellen való igazságtalanság, mely szerint tudja ki-ki, hogy ha más iránt ő is úgy él, lelke ellen cselekszik, mely erőszak által maga ellen másokat az erőszaktételre felszabadít. Innen van, hogy ha felebaráti kötelességből nem kémellené is valaki szomszédját, és lelke nem tartóztatná az erőszaktételtől, megtartóztatja a maga veszte s attul való félelme. Nem azért nem rabol némely, hogy reá nem vágyna, vagy lelkével nem bírna, hanem hogy amiatt őtet is agyon ne verjék.”

Az egyéni érdeke megszabja a lelkiismeret igazságtartalmát. „Te a magadét igazoltad, mások a magokét. Akármelyiket vegyed külön magában, mindenik ellen annyi voks van, amennyi tudomány rajta kívül tanáltatik. Eszerint lett mindenik tévelygésre vettetve a többitől.” Példázatot is mond: „Egy zsidó, egy török öszvetanálkoznak. Ez Ábrahámában, amaz Mahometben nyugoszik; agyonverjék egymást kölcsönben lelki orvoslás gyalánt,** melynek betegségét egyik sem érzi, hogy mindkettőjöknek lelkiismeret szerint élő igazsága Mahometben vagy Ábrahámában nyugodjon meg?” A nézetek, meggyőződések iránti türelmesség, megértés ragyogó érvelése ez. Máig időszerű.

„A természet – kezdi *A természet veszedelme* című fejezetet – mindent lábra állított: az ember mindent felforgatott.” Példákat is hoz az ember természetellenes oktalanságára: „Testi kívánságának tehetségéből egy asszony is kivetkeztetheti, ő százat veszén kedvére, hogy őket gyönyörködtetni kívánván érzékenységeket*** gyötörje. Két font eledel gyomrárt megtölti: százat főzet számára, hogy magát táplálva sokasítsa nyavalyáját testében. Ezer esztendeig élne, és élete módjával gutaütését sietteti. Ez heverésben rothad, és eledelének temérdekségétől csömörlik el: amazt dolgoának sokasága emésztí meg, s éhel hal. Formáját szüntelen változtatja: öltözetit húzza-vonja. Elöl üstökével homlokát befedi, hátul fejét kopaszra nyírja.” Az életmód és a divat fonáságai után a természet ellenére cselekvő ember lélekrajzát így adja:

„A természet ujjal mutatja, hogy az emberek egymás segedelmére vannak születve: azomban gyűlölik, ölik, vágják, üldözik magokat. Szakassz el egy embert a tár-

* nyomuk

** gyanánt

*** érzékenységet

saságtul; zárd külön a kietlenségre: a legnyomorultabb állatot fogod benne tanálni. Az ember egymásnak irigye: titkos, hol nyilvánvaló ellensége, és egymás nélkül nem lehet. Most szomszédját űzi, üti; azután öleli, csókolja, éteti. Jövedelmét, birtokát kegyetlen fősvénységgel szorítja magához. Öt-hat barázda földért vért ont; asztalán pedig kamarájának vagyont mindennek adja: mindennel emészteti. Pincéjét lakatokra zárja; azok alól ő maga borait kihordja, és asztalán vendégei közt locsolja, itatja; örömet, dicsőséget tartván benne, hogy javait másokra költheti; kik közül egyiknek is földjéből egy lépést nem engedne."

Ilyen ellentmondásos az ember! Bessenyei a műveltségtől várja jobbulását. Azt hiszi: „Mentül értetlenebb az ember, hibái is annál többek.” „Minden bolond – úgy mond – okosnak hirdeti magát. És az értelem nélkül való az értelmet kárhoztatja, kit csekélységgel vádol azért, hogy mint ő, bolondul nem cselekszik.”

„Valamint a testtől szomjúságát, úgy az elmétül is a dicsőségre való vágyódását elvenni nem lehet” – szögezi le a hírnévről szóló fejezetében. S e fejezet végén fogalmazza meg a műveltségben való hitének derülátó példázatát, amelyet Bosznia és a mai világ általános képe sajnós cáfol. Bessenyei azt hitte:

„Amint itt Európában az Emberi Nemzet értelmének világa lassan-lassan, időről időre nevededett, a vad bűnök és kegyetlenség is benne ahhoz képest fogyatkoztak. Nézzed a régi hadakozásnak módját. A várost, tartományt haddal megvévén, benne öreget, kisdedet, asszonyt, leányt, ifjat kardra hántak. Faluknak, városoknak tüzet tettek. Most a győzelem nem öldököl. A rakott helységeket nem ejti hamvakba; ki nézvén, hogy valaki a földnek mezei míves népét öldökli, önnön kezeit vagdalja el, és kenyerét pusztítja.”

Most mi mondjuk, csaknem kétszáz évvel Bessenyei e valóra nem vált jóslata ellenére: a világ, bizony, ma is így megyen...

Jócselekedet, erő, érdem; természet, megigazulás, társaságbéli ember; erő, gyengeség az erkölcsben; viszontagság, felfuvalkodás; gyengeség, vétek – ezek a következő fejezetek címszavai. Az utolsónak szánté: *A világ így megyen*. Így kezdi: „Valamennyire emberi emlékezetünk az időnek régiségébe felmehet, tudósok, bölcsek, szentek írják, hirdetik, állítják, hogy az emberek természeteknek* jóságából kivetkeztek; hogy a világ nem jól van.” Szemben azokkal, akik a régi időket aranykornak festik, Bessenyei ellenkező álláspontot vall: „Mentül feljebb menek** az időben, az emberi természetet annál kegyetlenebbnek, vadabbnak és eszetlenebbnek lelem.” S most jön – Babuk módjára, az ifjúi hévvel *A holmiban* még kicsúfolt, most már megértett *Marcus Aureliust* idézve – a gyarló emberi természetbe való belenyugvás: „*Mivel az embereket olyanokká nem tehetjük, amilyeneknek lenni kellene nekik, tőrjük el őket úgy, ahogy vannak...*”

Nincs e világban tökéletes semmi. „Minek lenne a másvilági boldogság, ha itt tökéletesség volna?” Az ellentétek teszik az emberi létet. „Minden derék dolog csinál magának ellenkezést, mely nélkül nem lehet. Miért van setéség? Azért, hogy világosság van. Nap, hold, csillag és tűz nélkül látnál árnyékot? Oktalanság nélkül okosságot, tudatlanság nélkül tudományt ismérni nem lehet. Az okosságnak bolondság a tüköre,

* természetüknek

** megyek

melyben érdeme kitetszik. Hasonlóul jó cselekedet rossz nélkül nem lehet, mint az egészség betegség nélkül; mert *a világ így megyen*, hol az embernek úgy kell lenni, ahogy van."

A fejezet végén – nagyobb betűkkel – megismételte: „Tehát *a Világ így megyen*, és az ember az, aminek természetiben kell néki lenni."

Itt alighanem be akarta fejezni értekezését. De azután meggondolta magát, és *Változás – Újulás* címmel folytatta. Ennek a fejezetnek a végén megismételte az előbbi tanulságot: „Emberek hát azok, akik változtatnak és természetek* szerint cselekszenek, mert – *A világ így megyen*.” E szavakat ismét nagyobb betűkkel írta. De megint nem hagyta abba, hanem *Erő – Hatalom* címmel új fejezetet kezdett, majd *A király = ország* címmel folytatta. Nem volt jó véleményel a köztársaságról, és meggondolkodtató érveket hozott a többségi akarat, a voksolás mechanikus uralma ellen is. Ki-ki – úgy mond – lábujjhegyen igyekszik fölgaskodni, hogy fejét a többi fölé kinyújthassa. Erre: „A többi mind ellene támad, és földre pofozzák alá, rajta nevetve. Micsoda Rend, micsoda egyenesség? A választás csaknem ököl és poff** ütközettel készül meg, melynek fordulásai közt nincs ember, kit kölcsönben ne gyaláznának, öszve-vissza fogván reá mindent, valami csak kisebbségére szolgálhat. Ugy látszik, hogy ha királyunk nem volna, csak magunktul függve sok ilyen választásokban agyonütésekkel is voksolnánk.”

Csak Churchill sokat idézett mondása szólhat Bessenyeinek szintén nagy igazsága ellen: a demokrácia valóban nem a legjobb intézmény, de jobbat még nem találtak ki...

Gyakran idézik Bessenyeinek ide illesztett jegyzetét, amely jövendőlésnek bizonyult: „Generális Maurau maga az első konzul ellen hitszegés[ben] és árulásba[n] találtatott, mely bűne miatt elfogattatván tömlőre vetetett. Így tesznek a hatalmas emberek a Respublikában, nem szenvedhetvén a polgártársok alatt lévő függést. Király kell – és hihető, nemsokára Versailles-ban is lesz.” Néhány hét múlva, május 18-án Napóleon császár lett!

Bessenyei szemmel láthatóan arra törekedett, hogy értekezését mintegy csattanóul az alcímül választott Voltaire-i tétellel zárja. Ezért ezt a fejezetet is a már jól ismert fordulattal rekesztette be: „Legalább a farkas a maga fájában nem ragadoz, de az ember magát pusztítja és öldökl. Mert az a természete, és *világa így megyen*.”

E szavakat ismét csupa nagybetűvel írta, sőt utána odatette: *Vége*. Majd ehhez is jegyzetet fűzött: „Ezekből még sok gondolat kimaradt. De az Író nem terjeszkedhetett ki mindenre. Három hét alatt készült el, délelőtti órákon, mikor az író arra is érkezett. Ott a halál: rövid az idő...”

Mindezt áthúzta, majd megint új fejezetbe kezdett *Születés, nevelés* címmel. „Nevelés által szabadul hát meg az ember a barom természetnek fogságából.” Néhány bekezdés erejéig kitért a fanatizmus kártékonyására. „A spanyolok Amerikának együgyű, ártatlan lakosait nyugodt lélekkel öldösték. Nem az igazság veszett meg lelkükben***, hanem a hamisság, melyet igazság helyett belé ültettek. A fanatizmus, a lélekismeretnek nem eredet szerint való örök tulajdonsága, hanem csak tévedése...”

Ez a fejezet is, *immár ötödször*, ismét a szokott tétellel zárul: „Ez mind természet, és az ember olyan, amilyen lehet. Mert *a világ így megyen*.”

* természetük

** pofon

*** lelkükben

S ez végre valóban az egész műnek, *A bihari remetének* az utolsó mondata is. Megint kiemelt, nagyobb betűkkel írta. Ámbár mégsem hagyott neki nyugtot sok újabb gondolata, hiszen nemsokára új műben folytatta kifejtésüket: *Az értelemnek keresése e világnak testében és határa, annak ismeretében* címmel még ugyancsak 1804-ben megírta *A Bihari Remetének második darabját*.

„Személyesség, ihletett filozofálás és szinte hidegen kegyetlen elemzés; vallomások és könyörtelen képek, jelenetek a kor társadalmáról; éppen nem nehézkes, hanem oldott, társalgó nyelven, ironikus fordulatokkal, szenvedélyesen felforrósuló, nagyszerűen ünnepélyes vagy bohózatosan kacagtató stílusban: ezek a vonások *A bihari remetét* Bessenyeinek művészi szempontból is egyik legnagyobb alkotásává teszik.” Így summázta véleményét *A magyar irodalom története* című összefoglalás („a spenót”) harmadik kötetében Szauder József.

„Soha reménytelenebb szerelmet, mint Bessenyeié Voltaire iránt” – állapította meg éppen e munkája kapcsán 1936-ban Halász Gábor. Bessenyei háromszor is átolvasta Voltaire összes műveinek harminchat (!) kötetét. De Halász Gábor azt is észrevette, hogy Bessenyeinek nemcsak eszményképe Voltaire, hanem ellensége is. Sokszor próbált hozzá idomulni, de nevét ritkán írta le, s akkor sem föltétlen rajongással. Olvasmányfölsorolásaiból is rendre kihagyta. *A bihari remete* sem említi, jóllehet nyilvánvaló, hogy Voltaire elbeszélésének nem csupán a címe, hanem szelleme is hatott rá. E mű kapcsán Szauder József Bessenyei szkepsziséről beszél; én inkább – mind a francia, mind a magyar gondolkodónak – sztoicizmusát emelném ki. A kései sztoikusoknak, Senecának és Marcus Aureliusnak a fajtájából. Az ifjúkori szkepszis mostanára sztoikus belenyugvássá ért. Voltaire-ben ez iróniával, Bessenyeiben humanizmussal párosult.

Andalúzia csillaga, 1926

A bihari remete Bessenyei életében nem jelent meg; csak 1894-ben adta ki Debrecenben Széll Farkas. Móra Ferenc kivételes tájékozottságát is jellemzi, hogy természetrajz–földrajz szakos létére tudott erről a műről. 1931-ben egy körkérdésre ezt válaszolta: „Én, amikor a Somogyi-könyvtárhoz kerültem, azon kezdtem, hogy három évig nem mentem szabadságra, hanem arra használtam a nyári szünetet, hogy a főkönyvtárban – akkor 75 000 kötet volt – minden könyvet a kezembe vettem, megnéztem, személyes ismeretséget kötöttem vele. S könyvet nem címtároztam soha anélkül, hogy át ne lapoztam volna.” Talán így olvasott bele Bessenyei posztumusz munkájába is, és ragadt meg elméjében a címbeli szép mondás. Nem valószínű, hogy eredetijéről, Voltaire elbeszéléséről tudott.

Először a Magyar Hírlap 1926. augusztus 3-ai számában jelent meg *Andalúzia csillaga* című elbeszélése, majd ugyanott 1933. január 15-én másodszor most már *Andalúzia csillaga vagy a világ így megyen* címmel. Gyűjteményes művei közt a *Göröngykeresés* című kötetben található.

A tőle szokott, az emberi gyarlóságot megértő gúnnyal a képmutatást pellengérezi ki benne. Az előkelő hölgy, akinek egy csokor vadvirágot nyújt át mint az orchideák családjába tartozó Andalúzia csillagát, később, amikor a réten megpillantja ugyanezt, elhiszi a majdnem leégett gavallérnak, hogy nem azonos, hiszen ez csak – *ökörfarkkóró*. A bájos nevű Andalúzia csillagával szemben, ez csak gyom. „Hallatlan, milyen otromba nevetek tudnak kitalálni a virágaiknak ezek a parasztok” – fordult el nevetve a méltóságos asszony a sárga vadvirágmezőtől.

A világ így megyen: a látszatok, a szép nevek elfödik a valóságot, s ostoba elfogultságaink miatt még a szépet sem látjuk szépnek, ha neve nem ízlésünk szerint való. Vanitatum vanitas – hiúságok hiúsága, modern, ám ha tetszik, örök emberi változatban.

Aranyfibula, 1931

Még egy alkalommal él Bessenyei címadásával Móra: a Magyar Hírlap 1931. március 22-ei számában jelent meg *Aranyfibula vagy a világ így megyen* című tárcája, régészeti riportja. Még maga Móra illesztette *Utazás a földalatti Magyarországon* című gyűjteményébe, de a kötet megjelenését már nem érte meg.

Az aranyfibula ezeröttszáz évig pihent a földben, míg a legelésző disznó ki nem túrta. A disznópásztor gyerek odaadta az apjának, s Mityók gazda réznek vélte. Dísznek fölerősítette tarisznyájának szíjára. A városban járván a boltja előtt álldogáló ékszerésznek föltűnt a „rézcsat”, s némi lelki nyomással elkérte a megijedt Mityóktól. Írást adott róla, majd rávette, hogy adja el.

Rögtön szólt Móra Ferencnek, a múzeum igazgatójának, a már nem csak Szege-den, hanem országosan is ismert régésznek. Ötszáz pengőt kért a fibuláért. Móra a Városhoz fordult, s riadóztatta a múzeum tehetős barátait is. Összeszedett ezer pengőt, hogy a felét eltehesse később hirtelen szükségessé váló vásárlásra. *Pia fraus*: nemes család volt ez részéről. Ezer pengő óriási pénz volt a gazdasági válság idején, amikor havi kétszáz pengő fixszel az ember könnyen viccelt.

Innen célszerűbb átadnom a szót Mórának, hogy az olvasó az ő stílusának utolérhetetlen humorát és iróniáját is élvezhesse. Az ékszerész tehát odaadta a nyugtát Mórának ötszáz pengőről.

– Nagyon köszönöm a múzeumhoz való jóságát – szorongatta a kezét az igazgató úr. – Hát most már, ugye, rendben vagyunk?

– Nem – mondta egy kicsit restelkedve az aranyműves –, még nem vagyunk rendben. Valami alázatos kérésem volna.

– Tessék – döbent meg a múzeumos ember, és rátenyerelt a fibulára. – De azt előre megmondom, hogy nekem a többi pénz tartaléknak kell...

– Ó, nem arról van szó – köhécselt a boltos. – Csak írást szeretnék kapni arról, hogy ezer pengőért adtam el a fibulát.

– Nem értem.

– Kérem... tetszik tudni, nem szereti az ember, ha kinevetik. Ezért kellene az írás, könyörgöm.

– Így már igen – derült föl az igazgató úr, és átadta az írást, amivel a derék ember igazolhatta, hogy de bizony érdemes a múzeummal üzletet kötni.

– Most már igazán rendben vagyunk – fogta a kalapját az ékszeres.

De most meg az igazgató úrnak támadt kétsége, hogy csakugyan rendben van-e minden.

– Kérem, ne haragudjon meg a kérdésért, de csakugyan kifizette ön a kétszázötven pengőt annak a tanyai embernek? Tudja, engem bánt egy kicsit a lelkiismeret, és ha nem volna így kisemmizve a múzeum, a magam pénztárából dupláznám meg annak a szegény embernek a járandóságát. Azért kérdezem meg, hogy csakugyan megkapta-e legalább azt, amit ön?

A kereskedő elővette az irattáskáját, és mosolyogva kiszedte belőle az üzleti könyvét.

– Tessék. Számítottam rá, hogy az igazgató úr ezt meg fogja kérdezni tőlem. Itt van beírva, kérem. S tessék elhinni, hogy nagyon jól járt velünk ez a Mityók. Hiszen még sokallta is, amit kapott. Írást kért tőlem, hogy tíz pengőt fizettem neki a tarisznyacsatjáért.

– Írást? De hát mit akart azzal?

– Istenem, hát ő is ésszel élő ember. Kétszáznegyven pengőt eltitkolt az aszszony elől.

A kereskedő elment, mosolyogva, és mosolygott az igazgató úr is.

– A londoni börze – gondolta magában.

Az aranyfibula is mosolyog az üvegszekrényben. Azt mosolyogja, hogy nincs szebb az igazmondásnál."

A világ így megyen, 1956

Amikor 1953-ban Tordai Zádor Bukarestben kiadta Bessenyei György válogatott írásait, ezt a címet adta a kötetnek: *A világ így megyen*. Amikor 1956-ban a Szépirodalmi Könyvkiadó Vajda László gondozásában kiadta Móra válogatott írásainak gyűjteményét, ő is ezt a címet adta a kötetnek.

Annak idején nem értettem ezt a címadást; nem tartottam – éppen más tájnak nyelvi ízét érezve benne – Mórára jellemzőnek. Utószót vagy bevezető tanulmányt a kiadó nem íratott Vajdával, s ő a fülszövegben sem adott magyarázatot a címre. De mind a két novellát fölvette válogatásába.

Most jöttem rá Vajda indítékára. Ő 1934-től 1946-ig a kisvárdai Bessenyei György Gimnázium magyar–latin szakos tanára volt. Így találkoztam először én is vele, 1943 végén a gávai regőscserkészszakban, ahol előadást tartott.

Mint kiváló tanár erkölcsi kötelességének érezte, hogy névadójuk emlékét ápolja. Az iskola 1939. évi értesítőjében *Bessenyei lelke* címmel írt tanulmányt, majd 1942-ben Vajthó László híres kiadványsorozatában, a *Magyar irodalmi ritkaságok* 62. köteteként diákjaival kiadta Bessenyei két kéziratát. Az egyik *A magyar nemzetnek szokásairól, erkölcséről, uralkodásának módjairól, törvényeiről és nevezetesebb viselt dolgairól*, a másik az *Egész Európa formája a 11-ik században*. Vajda László bevezető tanulmányt írt hozzá, a sajtó alá rendezést pedig megosztotta kedves tanítványával, Mikó Zoltánnal. Vele (a sokoldalú színésznek, Mikó Istvánnak apjával) szintén akkor ismerkedtem meg. Őrzöm a *Szabolcsi szép határ, áldjon meg az Isten!* címmel szerkesztett kis füzetét (benne Vajda *Költészetünk, ízlésünk, műveltségünk* című tanulmányával) és a *Kis magyar daloskönyv* nekem ajándékozott példányát ezzel az ajánlással: „Boldog újévet kívánok és Ég áldását kedves komámnak, Péter Lacinak. Gáva, 1944. jan. 4. Mikó Zoli.” Később szakmabéliek lettünk: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban dolgozott, fősztályvezetőként ment nyugdíjba. Tavaly hunyt el 68 évesen.

Vajda László tehát Bessenyei elkötelezettje volt, legalább annyira, mint Bessenyei Voltaire-é. Bizonyára az sem véletlen, hanem Bessenyei közvetítése, hogy 1942-ben ő gondozta – válogatta, fordította, bevezette – Marcus Aurelius *Vallomásainak* kiadását az *Officina könyvtár* 20. köteteként. Azon csodálkozom, hogy sehol, Móra-kiadásának jegyzeteiben sem adott hangot örömeinek, hogy a Szegeden annyira megkedvelt Móra Ferencének műveiben Bessenyei-reminiscenciát talált, s nem is akármilyent, hanem nagyon jellemzőt.

Marcus Aureliusra, Voltaire-ra, Bessenyeire, Mórára, Vajdára egyaránt. Mert valamiképpen mindannyian rokonok ők.